

nak tapasztalatai felől nézve a vitairat szerzőjének axiómái korántsem tűnnek axiomatikusnak, a fogalmak történeti kontextusokból kibomló újraértéséből pedig a szerzőitől lényegesen eltérő következtetések adódnak.

7. Tarnai Andor, *A magyarországi irodalomtörténetírás megindulása*, ItK, 75(1971), 35–77, 37.

8. Az első megfogalmazás: Kecskeméti Gábor, *A történeti kommunikációelmélet lebetősegei*, ItK, 99(1995), 561–576. A későbbi fejleményekről: Kecskeméti Gábor, *Az eszmetörténet új lebetősegei a régi magyar irodalom kutatásában = Az irodalomtörténet esélye: Irodalomelméleti tanulmányok*, szerk. Veres András, társszerk. Bezeckzy Gábor, Varga László, Bp., Gondolat Kiadó, 2004, 161–168.

9. Az alábbiakhoz lásd Jan Hendrik Meter, *The Literary Theories of Daniel Heinsius: A Study of the Development and Background of His Views on Literary Theory and Criticism during the Period from 1602 to 1612*, Assen, Van Gorcum, 1984 (Respublica literaria Neerlandica, 6).

10. Kecskeméti Gábor, „A böcsületre kibaladott ékes és mesterséges szövegszöveg”: *A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján*, Bp., Universitas Kiadó, 2007 (Irodalomtudomány és Kritika: Tanulmányok), 350.

11. Howard Hotson, *Commonplace Learning: Ramism and Its German Ramifications, 1543–1630*, Oxford etc., Oxford University Press, 2007. A koncepció veleje magyarul is olvasható: Howard Hotson, *Ramizmus: egy irodalmi és pedagógiai mozgalom technológiai, vallási, politikai és társadalmi dimenziói*, ford. Zászkaliczky Márton, Helikon, 55(2009), 116–141.

12. Manfred Hinz, *Eine ramistische Literaturwissenschaft? Dialektik, Rhetorik und Literatur in Pierre de La Ramée: Dialectique (1555)*, Romanistische Zeitschrift für Literaturgeschichte, 16(1992), 46–74, 69. Vö. Pierre Albert Duhamel, *The Logic and Rhetoric of Peter Ramus*, Modern Philology, 46(1949)/3, 163–171, 171. Más véleményen van: Kees Meerhoff, „Beauty and the Beast”: *Nature, Logic and Literature in Ramus = The Influence of Petrus Ramus: Studies in Sixteenth and Seventeenth Century Philosophy and Sciences*, ed. Mordechai Feingold, Joseph S. Freedman, Wolfgang Rother, Basel, Schwabe, 2001 (Schwabe Philosophica, 1), 200–214; Kecskeméti 2007, i. m., 356–361.

13. Donald K. McKim, *The Functions of Ramism in William Perkins' Theology*, The Sixteenth Century Journal, 16(1985)/4, 503–517, 515–516.

14. Kecskeméti 2007, i. m., 370–371.

15. Az imént megidézett jeles kora-újkoros oxfordi eszmetörténésznek, Hotson professzornak 2011 tavaszán és nyarán az ezt a foratókönyvet előmozdító technokraták ellen kellett sikeres egységfrontot szerveznie a brit tudomány- és egyetempolitikában. Az eseményekben játszott szerepéről: Szentpéteri Márton, „Non damus fidem”, Budapesti Könyvszemle, 23(2011)/2, 194–198.

S. VARGA PÁL

Az idegenség visszanyerése

AVAGY A 19. SZÁZADI MAGYAR IRODALOM 21. SZÁZADI TÁVLATBAN

Gyakran hallani a legújabb időkkel foglalkozó irodalomtörténészek panaszát azzal kapcsolatban, hogy a távlat hiánya megnehezíti munkájukat. Az irodalomtörténész munkáját azonban nemcsak a távlat hiánya, hanem változása is sajátos helyzetbe hozza; vannak a múlthoz való viszonyok bizonyos határpontjai, amelyek megváltoztatják a történeti vizsgálódás nézőpontját.

Jan Assmann jól ismert kategóriapárja szerint a kollektív emlékezet történetileg a kommunikatív és a kulturális emlékezet korszakaira oszlik.¹ A kommunikatív emlékezet addig tart, amíg egy esemény utolsó kortárs tanúja ki nem hal – ezzel szemben a kulturális emlékezet közvetett és mediális jellegű, s alapvetően külön-

bözik a kommunikatív emlékezettől, amennyiben – némi leegyszerűsítéssel – már nem a múlt felől tekint a jelenre, hanem a jelen felől a múltra.

Bizonyára nem lehet ezt a kategóriapárt változatlanul az irodalom saját múltjához való viszonyára alkalmazni, mégis azt látom, hogy minőségi változás következett be a 19. századi magyar irodalomhoz fűződő viszonyunkban, s ez összefügg azzal, hogy a 19. század végképp múlttá vált – ma már senki nem él azok közül, akik a 19. században születtek s akiknek az első világháború előtti időkből személyes emlékeik voltak. Ugyanakkor felnőtt egy nemzedék, amelyik már nagyapáitól sem hallhatott e korszakra vonatkozó eleven beszámolókat. A 19. század teljesen és végérvényesen a kulturális emlékezet tárgyává vált, s ezzel megváltozott a hozzá fűződő viszony – a megértésére irányuló szándékot túlnyomóan a jelen érdekeltsége határozza meg.

Ami a kommunikatív emlékezet múlt felőli meghatározottságát illeti, ezt azért lehet csak bizonyos leegyszerűsítéssel állítani, mert – amint azt az emlékezetkutatások mutatják – az eleven emlékezés is csak a későbbi tapasztalatokon átszűrődve, azok rétegein fénytörést szenvedve jut el az emlékezés tárgyát jelentő múltból a jelenbe; a múlt viszonylagos közelsége és az emlékezők múlthoz való ragaszkodása ezért inkább elfedi, semmint felfüggeszti a mindenkori jelen szempontjait. Mindenesetre a múlt közelsége, ismerőssége még akkor is meghatározza a történeti megértést, ha az a jelenből indul ki. A nemzeti klasszicizmus Horváth Jánostól származó koncepciója látványos példája annak, hogyan teremti meg az értelmezés alapját a jelen és a 19. század mint közelmúlt intenzív kapcsolata. Arany János és Gyulai Pál koráról szólva Horváthnak nem kellett számolnia az idegenség leküzdendő akadályával; mintha nem is megfigyelője, hanem maga is ágense volna még annak a történetnek, amelyet elbeszél.²

Annak az irodalomtörténésznek, aki – mintegy meglepetésszerűen – a kulturális emlékezet strukturális viszonyai közt találja magát, több lehetősége van, hogy megküzdjön feladatával. Megteheti, hogy – a kulturális emlékezet szokott módja szerint – a jelen felőli érdekeltséget teszi uralkodóvá munkájában; a múlt fejleményei közül – Schiller híres tézise értelmében – azokat emeli ki, „melyek a világ *mai* alakjára s a ma élő nemzedék állapotára lényeges, vitathatatlan és jól kitapítható befolyással voltak”,³ s ezen az alapon állapít meg következményes viszonyokat a jelen és a 19. század irodalma között. Ha így jár el, biztos eredménnyel számolhat, hiszen a jelen (vagy közelmúlt) irodalma olyan régi szövegeket hoz dialógusba, amelyek korábban nem vagy nem a most megmutakozó jelentésükkel voltak jelen az irodalmi tudatban; könnyű példálózni Esterházy Péter és Mikszáth Kálmán, Térey János és a verses regény kapcsolatával. Esterházynak a hivatalos Mikszáth-kánon erős pozícióit sikerült megingatnia jelen érdekeltségű olvasásmódjával, Térey pedig egy végleg elparentáltnak hitt műfajt tett párbeszédképessé. Ehhez hasonló jelenség figyelhető meg a történelmi regény vonatkozásában is – *A könnyemutatványosok legendája* után máshogy olvassuk Kemény Zsigmond *Zord időjét*, mint azelőtt. Ha az irodalomtörténész ilyen összefüggésekre összpontosítja figyelmét, meg tudja mutatni, mi működik ma eleven hagyományként a 19. század magyar irodalmából.

Am bármennyire növelje is a posztmodern irodalomnak a hagyomány iránti (ironikus) toleranciája a 19. századi irodalom párbeszédképességének esélyét, az irodalomtörténész még így is azzal kénytelen szembesülni, hogy a 19. századi magyar irodalom megszólíthatósága meglehetősen korlátozott, és erről az irodalomtörténet-írás maga is tehet. Míg például Mikszáth esetében a realizmust erőltető hivatalos kánon soha nem tudott igazán polgárjogot nyerni – inkább szembeszegülést váltott ki s ezzel ellenkánonok kialakulásának, feledésre ítélt Mikszáth-szövegek újszerű olvasásmódjának kedvezett, a 19. század magyar irodalmának jelentős részét az irodalomtörténet-írás mintegy „bebetonozta” a kommunikatív emlékezet által meghatározott viszonyok közé, s még az iskolai oktatás törzsanyagát adó szövegek ismerőségét is ezáltal biztosította. Nyilvánvaló azonban, hogy ez a megoldás csak addig lehetett hatékony, amíg a jelen problémátlannul a 19. század folytatásának mutatkozott. A kapcsolat elhalványultával az iskolai kánon szövegeinek ismerősége másodlagossá válik; már nem az irodalmi szövegek, hanem a mai jelen közvetlen múltjához kapcsolódó tankönyvbéli értelmezések ismerőségévé. Ebben a közegben a 19. századi szövegek rohamosan veszítik el az újabb nemzedékek érdeklődését. S miért ne veszítenék: azok a tankönyvek, amelyek ezeket a szövegeket tanítják, még annak a korszaknak a gondolkodásában gyökeresnek, amely a 19. századot mint múltat a kommunikatív emlékezet módján problémátlannul adottnak vette – egy olyan jelen számára azonban, amely a kulturális emlékezet közvetett módján viszonyul hozzá, ez az értelmezésmód nem tud mit mondani. A baj röviden szólva az, hogy ükapáink álarcai mögül apáink jól ismert és unalmas frázisait halljuk megszólalni.

Ahhoz, hogy az irodalomtörténet-írás a kulturális emlékezet viszonyai közepe tette is érdemlegeset tudjon mondani a 19. századi magyar irodalomról, e másodlagos ismerőséget kell lebontani, és a lehető legteltesebben érvényre juttatni azt az idegenséget, amely az emlékezőtörténet korszakhatárának átlépésével állt elő. Hasznos lehet ez ügyben Hans-Robert Jauß iránymutatása, aki az irodalmi hermeneutika feladatát az alábbiakban jelölte ki: „Az irodalmi hermeneutika [...] először a kérdés és válasz hermeneutikájának és ezzel a lehetséges értelem megfejtésének felfüggesztését javasolja, hogy előbb láthatóvá tehesse annak a világnak és befogadóknak a másságát, akik számára a szöveget megalkották. Ha az idegen megértése során nem rögtön valami közös felfedezése, az idegenben fellelhető saját egyszerű megerősítése, hanem ennek kibővítése és gazdagítása a feladat, akkor először a lehető legerőteljesebben elő kell hívni az idegenség ellenállását, ami csak ezután válhat leépíthetővé a rekonstruktív és az applikatív hermeneutika kölcsönjátékában. Az értelmezés e második lépésének az a döntés kell hogy a célja legyen, hogy a szöveg mássága vajon már csak idegenként és múltként jelenik meg számunkra, vagy képes új választ adni egy legitim, a szöveg értelmét eltaláló kérdésre.”⁴

Az idegenség visszanyerésére – a szöveget megalkotó világ másságának elértésére – irányuló rekonstrukciós szándék természetesen nem a rankei illúziót kívánja rehabilitálni (annak helyreállítása, „ami valóban történt”), hanem azt az értelem-összefüggést megérteni, amelybe a szöveg létrejöttékor illeszkedett.⁵ Az értelmezőnek tisztában kell lennie azzal, hogy nem kapcsolhatja ki saját érdekeltségét,

azt azonban megteheti, hogy – ameddig a tudatos reflexió engedi – felfüggeszse az aktuális értelem iránti igényének érvényesítését.

A szöveget létrejöttékor övező értelem-összefüggés rendkívül tagolt; az irodalomfogalom jelentésétől a szövegek megalkotását-olvasását meghatározó előfeltételeken át a korabeli köznapi diskurzusban uralkodó témáig terjed. Ennek az értelem-összefüggésnek a feltárása részben olyan irodalomtörténeti rutinfeladat, amely nagyrészt a kritikai kiadások szerkesztőire vár. Hogy saját munkaterületemről hozzak példát: az az értelem-összefüggés, amelybe Arany János *Plevna* című 1877-es verse illeszkedik, nem érthető meg az orosz–török háború magyar visszahangjának ismerete nélkül. Arany versének legközvetlenebb kontextusaként Jókai *Zenta–Mohács* című, ugyancsak 1877-es verse kínálkozik; Jókai e vers tanúsága szerint egyenesen megbocsátott Mohácsért a törököknek az orosz terjeszkedéssel szemben tanúsított hősiek ellenállásukért. Ha ezt a – mai olvasó számára idegen – összefüggést megmutattuk, az egész, másodlagosan oly ismerős *Őszikék*-ciklus új távlatot kap; egy olyan, a 19. században kiéleződő dilemma művészi kibontakozásaként válik olvashatóvá, amely a költészet esztétikai autonómiája és referencialitása – világra utalása, körülményekhez kötöttsége⁶ – között húzódik, s amely az esztétikai befogadásnak ma sem elhanyagolható dilemmája. Azért is ezt a példát választottam a korabeli kontextus jelentésképző potenciáljának szemléltetésére, mert az említett dilemmát alább, az idegenség elméleti segédlettel történő helyreállításának egyik példája kapcsán is érinteni fogom.

Merthogy a szöveg létrejöttét övező értelemmező megértése jelentősebb részben olyan elméleti megközelítésektől várható, amelyek a korabeli szereplők relevanciáit ezek történeti továbbélésének perspektívájából szemlélik; olyan fogalmisággal élnek, amely ugyan „nem lehetett az egykori olvasók sajátja, viszont olyasmit ragad meg ezúton, ami számukra sem volt elérhetetlen”.⁷

Az alábbiakban két példán kívánom szemléltetni ezt a lehetőséget. Az egyik a kulturális antropológia, a másik a rendszerelmélet belátásait hívja segítségül a korabeli kontextus másságának megértéséhez.

Horváth János, aki az irodalmi tudat változásait vizsgálván az egyes korok saját fogalmaint vette alapul, meg volt győződve, hogy módszerének köszönhetően „az objektív igazság szempontjából” közelíti meg az irodalmat.⁸ A „nemzeti klasszicizmus” irodalmi ízléséről ennek jegyében azt állapította meg, hogy az a magyar nyelvűség és az eredetiség mellé a *művészséget* hozza be új (az irodalom fogalmát tovább szűkítő) kategóriaként.⁹ A vizsgálat objektivitását (az ismert elvi korlátokon túl) ezúttal éppen az időszak ismerőssége hiúsította meg; Horváth nem vette észre, hogy a „nemzeti klasszicizmus” irodalmi tudatának két olyan meghatározó egyénisége, mint Toldy Ferenc és Arany János, nem ugyanazt érti művészségen. Holott a művészségre vonatkozó felfogásuk különbözőségét jól mutatja a Toldy Ferenc által favorizált *Zalán futása*, illetve Arany János *Toldija* közötti különbség. (Ezúttal nem bonyolódhatom bele annak részletezésébe – ezért csak jelzem –, hogy Toldy Ferenc az általa korlátozott esztétikai érvényességűnek tekintett népiesség lehető maximumát látta megvalósulni Arany művében, míg Arany, minden elismerése ellenére, esztétikailag másodrangúnak tartotta mindazon epikai műveket, így a *Zalán futását* is, amelyek nem saját költészeti hagyományból, hanem a költő

egyéni fantáziájából születnek.) Az a fogalmiság, amely e különbség konstitutív jelentőségét megmutatja, a 19. század egész Európáját érintő akkulturációs konfliktushoz kapcsolódik.¹⁰

A magas és a népi kultúra viszonyát a kora újkori Európában egyrészt az jellemezte, hogy az uralkodó társadalmi rétegek egyre élesebben elkülönültek attól a közös kultúrától, amelynek korábban maguk is részesei voltak; ezzel párhuzamosan egyre türelmetlenebbekké váltak a „primitív” népi kultúrával szemben, ami – miután a magas kultúra immár teljesen elvált tőle – a köznép kultúrája maradt. Ez a türelmetlenség – leginkább az egyház magatartásában – akkulturációs ambíciót is jelentett: a népi kultúrának legalábbis szűrését-finomítását, ha már teljes beolvasztására nem volt lehetőség.¹¹ Az elkülönülési szándék nem volt kölcsönös: a népi kultúra továbbra is folyamatosan asszimilálta a magas kultúra elemeit, szuverén módon beillesztve őket a maga működésrendjébe. A magas kultúra az egységes európai kulturális mintázat, a népi kultúrák sokasága a kulturális diverzitás fennmaradása felé mutatott; míg előbbi a nyelvi különbségek áthidalását, egyfajta európai „nyelvsvövetség” (Sprachbund) megteremtését tűzte ki maga elé,¹² utóbbi a nyelvek összemérhetetlenségén, a saját hagyomány elsőbbségén alapult.

Magas és népi kultúra viszonyában új helyzet állt elő a 18-19. század fordulóján, az európai társadalmak nacionalizálódásának idején. A társadalmi modernizáció olyan kulturális mintázat létrejöttét tette szükségessé, amely egy-egy ország valamennyi lakója számára hozzáférhető.¹³ A magas és a népi regiszter viszonya ezzel megváltozott; az egységes nemzeti kultúra iránti igény azzal járt, hogy egy-egy társadalmon belül a magas és a népi regiszter között megindult a verseny, melyik legyen a nemzeti értelemben vett saját kultúra alapja. Két, egymással ellentétes akkulturációs stratégia lépett fel. Az egyik a magas irodalmi regisztert tekintette mérvadónak, a nemzeti irodalom kiindulópontjának, s ehhez akarta a maga normái szerint asszimilálni a népit, a másik viszont a népköltészetet tekintette olyan alapnak, amelyből a nemzet valamennyi tagja számára közvetlenül hozzáférhető kulturális mintázat kifejleszhető; e stratégia mindent asszimilálni kívánt a magas irodalomból, ami egyáltalán asszimilálható s ami a nemzeti irodalom számára esztétikai nyereséggel járhat. Toldy Ferenc, Kazinczy nyomán, az egyetemes európai műveltségben gyökerező esztétikai minta követését és nemzetiesítését tűzte ki célul, vele szemben Arany János az esztétikumot az egyes nyelvek csak rájuk jellemző sajátosságaiból vezette le s ehhez kötötte a költészet művészetét; egyetemes esztétikai elveket csak a legáltalánosabb strukturális viszonyok tekintetében ismert el (a kompozíció és a hangnem egységének elve, az „idomteljesség” normája).

A két szöveg tehát, amelyet Toldy, illetve Arany művészet-felfogásának példaként említettem, s amelyek közül az első ma teljesen olvashatatlanak mutatkozik, a másik pedig az (általános) iskolai oktatásban rárakódó másodlagos ismerősség közvetítésével áll rendelkezésünkre, legalábbis elnyeri az újraolvasás esélyét, ha az irodalom esztétikai autonómiájának különböző 19. századi felfogásait kultúrantropológiai kontextusba helyezünk, s ezzel mai tudásunk számára relevánssá tesszük azt az idegenszerű kontextust, amely az illető szövegeket létrejöttük idején övezte.

Szintén az irodalom művészségének, esztétikai autonómiájának korabeli elvárásához kapcsolódik az *irányköltészeti vita* néven ismert polémia, amely *A falu jegyzője* című Eötvös-regény körül pattant ki 1845-ben, de Petőfi költészetének jelentős részét is érinti.

Az irányköltészeti vita szinte értelmezhetetlen az irodalom esztétikai autonómiájának vezérszempontja felől, hiszen úgy látszik, hogy Eötvös és Petőfi a húszas-harmincas években diadalra jutó elvvel szemben lépnek fel, s az esztétikai autonómia korszerű elvét elődeik védik velük szemben. (Mint ismeretes, Toldy Ferenc azért látott hanyatlást a negyvenes évek magyar irodalmában, mert „a költői eszménységet a reál objectivitás, az élet arcképezése, szállította le, a gyakorlati irány a tiszta szépnak előállítása helyett bizonyos eszméknek a költészet köntösében előadását üzte”.¹⁴) Eötvös és Petőfi álláspontja műveiket is kompromittálni látszik. Ez a megítélés természetesen abból a másodlagos ismerősségből ered, amelyet a közelmúlt irodalomtörténet-írása kínál; miközben nem szeretjük, hogy a marxizmus az irracionálisának bélyegzett romantikával szemben a társadalmi haladás ügyének szolgálatáért dicsérte Eötvöst és Petőfit, mégiscsak benne maradunk e másodlagos ismerősség közegeiben. Jellemző, hogy a mai irodalomtörténet-írás többnyire úgy viszonyul eme kompromittált művekhez, hogy vagy „kimentí” őket az irányköltészet átkos kategóriájából (ez az olvasásmód Weber Antal kezdeményezése nyomán terjedt el *A falu jegyzője* kapcsán¹⁵), vagy marginalizálja az érintett szövegeket (Petőfi politikai versei).

A rendszerelméleti megközelítés¹⁶ ezzel szemben azt tapasztalja, hogy az irodalom autonómiájának védelmezői (Toldy Ferenc, Pulszky Ferenc, Henszlmann Imre) még törekenynek látták az irodalomnak mint a tetszés/nem tetszés alapján elkülönülő társadalmi alrendszernek az önállóságát, s ezért mindenféle más alrendszer (főként a politikai) felől érkező irritációtól védeni kívánták. A következő mintegy tíz évben azonban az irodalom intézményesülése, önállósulása oly mértékben felgyorsult, hogy alrendszerként való autonómiája gyakorlatilag véglegessé és megkérdőjelezhetetlenné vált. Eötvösnek és Petőfinek a negyvenes évek közepén már nincs okuk az irodalom esztétikai autonómiáját féltetni attól, ha az mint társadalmi alrendszer részt vesz az alrendszerek interpenetrációjában, árgus szemekkel figyeli a többi alrendszert mint környezetet, és az azok felől érkező impulzusokra – „irritációkra”, ahogy Niklas Luhmann mondja – élénken reagál. Ha nem is a művészet és nem művészet közötti határ *eltörléséről* van szó, ahogyan René Wellek fogalmaz híres esszéjében a „már nem szép művészetek” ambíciója kapcsán, de mindenképpen e határ *átjárhatóvá tételének* szándékáról. Abban aztán bizonyára teljesen egyetérthetünk Wellekkel, hogy „mindezek a kiterjesztési kísérletek a művészet birodalmán belül maradnak” – esetünkben a Wellek által „imaginatív”-nak nevezett irodalomén belül (hogy elkerüljük a szerencsétlen *fiktív* jelzőt).¹⁷

A falu jegyzője vagy *Az apostol* eszerint nem regénynek vagy elbeszélő költeménynek álcázott politikai röpirat. Olyan, esztétikai alapokon nyugvó szövegek, amelyek elsősorban a politikai alrendszer felől érkező „irritációk” iránt teszik érzékenyvé magukat. Ezzel paradox módon épp az irodalmi alrendszer autonómiáját erősítik – az autopoietikus rendszerek önreprodukciójának lényege ugyanis épp a

környezeti hatások asszimilálása. Az ilyen szövegek természetesen azt is elősegítik, hogy az irodalom mint autonóm alrendszer maga is kihívást jelentő környezetként jelenjen meg a többi – ezúttal persze elsősorban a politikai – alrendszer számára. *A falu jegyzőjének* az az értelmezésmódja, amely az irónia, az elbeszélői pozíció felől olvassa a regényt, rendszerelméleti megközelítésben nem ellentéte lesz az „irányköltészeti” olvasatnak, hanem előfeltétele: arra irányítja rá a figyelmet, hogy a politikai elemek irodalmilag csak annyiban jönnek számításba, amennyiben esztétikai hatástényezőkké válnak. Hansági Ágnes fogalmazott úgy *A falu jegyzője* kapcsán, hogy „[a] szöveg politikuma az esztétikai hatásmechanizmus elemeként” nyilatkozik meg¹⁸ – miközben persze ezek az elemek nem veszítik el relevanciájukat a politikai alrendszer számára sem. Ez biztosítja, hogy létrejöheszen a Luhmann által *strukturális mozgókapcsolatnak* (strukturelle Koppelung) nevezett viszony irodalom és politika között, a nyilvánosság összekötő közegében.

Az irodalom esztétikai autonómiájának és referencialitásának viszonya ma sem érdekeltlen téma, ezért talán remélhető: 19. századi szövegek korabeli kontextusának rendszerelméleti megvilágítása növelheti annak esélyét, hogy az illető szövegek ismét megszólíthatóvá váljanak.

Példáimmal egyúttal arra is rá kívántam mutatni, hogy az irodalom elméleti és történeti megközelítése nemcsak alternatív viszonyt jelenthet; az elmélet az „ancillae historiae litterariae” szerepben is jó szolgálatot tehet az irodalomnak.

JEGYZETEK

1. Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, ford. Hidas Zoltán, Bp.: Atlantisz, 1998, 49–56.

2. Lásd Horváth János: *A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése* = H. J., Tanulmányok, Debrecen: Kossuth Egyetemi, 1997², II. kötet, 7–220.

3. Friedrich Schiller: *Mi az egyetemes történelem és mi végre is tanulmányozzuk?* Ford. Mesterházi Miklós, = F. Sch.: *Művészet- és történelemfilozófiai írások*, Bp.: Atlantisz, 2005, 383–401.: 396.

4. Hans-Robert Jauss: *Jónás könyve – az „idegenség hermeneutikájának” egy paradigmája*, ford. Kulcsár-Szabó Zoltán = H.-R. J.: *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*, Bp.: Osiris, 1997, 373–395.: 374–375.

5. Lásd erről Takáts József: *Nyolc év az elsődleges kontextus mellett* = T. J.: *Ismerős idegen terep. Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*, Bp.: Kijárat, 2007, 78–91.: 80–81.

6. Takáts József kifejezései, amelyeket Edward Said nyomán használ az irodalmi szöveg „világon kívüliségének” Paul Ricoeur-tól származó tétele ellenében, uo., 79–80.

7. Rohonyi Zoltán: *A posztkantianus tapasztalati belyzet és a költői beszédnemek. A magyar nyelvújítás kora megközelítésének metatörténeti kereteihez* = R. Z.: *„Úgy állj meg itt, pusztán”. Közélművészet XIX. századi irodalmunkhoz. Esszék és tanulmányok*, Bp.: Balassi, 1996, 76–87.: 78.

8. Horváth János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, Bp.: Akadémiai, 1976, 18.

9. Uo., 16.

10. Az alább érintett kérdéskört részletesebben tárgyaltam egy korábbi tanulmányomban (*Akkultúrációs stratégiák a XIX. századi magyar irodalomban*, Hítel 2009/10., 94–101.)

11. Lásd Peter Burke: *Népi kultúra a koraújkori Európában*, ford. Bérczes Tibor, Bp.: Századvég Hajnal István kör, 1991 [1978], illetve Klaniczay Gábor, *A civilizáció peremén. Kultúrtörténeti tanulmányok*, Bp.: Magvető, 1990.

12. A „Sprachbund” fogalmát Henrik Becker vezette be (Henrik Becker: *Der Sprachbund*, Berlin–Leipzig: Die Humboldt-Bücherei, Gerhard Mindt, 1948).

13. Lásd Ernest Gellner: *Nations and Nationalism*, Oxford UK & Cambridge USA: Blackwell, 1994, 35–38.

14. Toldy Ferenc: *A magyar nemzeti irodalom története*, második kötet, harmadik, javított kiadás, Pest, 1873, 146.

15. Wéber Antal: *Regénybőcsök „a magyar ugaron”*. [Előszó] = Eötvös József *A falu jegyzője*. Bp.: Magyar Helikon, 1974, 5–23.: 19–20.

16. Niklas Luhman rendszerelméletének legjobb magyarul olvasható összefoglalása: Helmut Staubmann: *A szociális rendszerek mint önreferenciális rendszerek* = Julius Morel et al. (szerk.): *Szociológiai elmélet*, Bp: Osiris, 2000, 225–246. A 19. századi magyar irodalom rendszerelméleti megközelítését Szajbély Mihály kezdeményezte, lásd Szajbély Mihály: *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után*, Bp.: Universitas, 2005, 44–61.

17. René Wellek: *The Attack on Literature* = R. W.: *The Attack on Literature and other Essays*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1982, 3–18. = <http://www.the-rathouse.com/2011/Wellek-defends-Lit.html>. Utolsó letöltés: 2011. november 9. (Saját fordításom.)

18. Hansági Ágnes: *Tévelygések az irónia irányában. Eötvös József: A falu jegyzője* = Szegegy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története. 1800-tól 1919-ig*, Bp.: Gondolat, 2007, 258–271.: 268.

MARGÓCSY ISTVÁN

Variánsok lehetséges és létező összefoglaló magyar irodalomtörténetekről

Milyen szépen és csábítóan nosztalgikusan hangzik ma is Toldy Ferencnek százötven éves nagy célkitűzése, mely egy összefoglaló, nagy és egységes nemzeti irodalomtörténet igényét fogalmazta meg, oly nagy hatással, hogy ígézetétől – a legszűkebb szakmától eltekintve – az irodalmi közvélemény és az úgynevezett irodalmi élet, amint a legújabb nagy irodalomtörténetet övező éles viták tanúsítják, nem tud és nem akar sem eltávolodni, sem elszakadni.¹ Toldy ugyanis, mint ismeretes, nagyratörő művének, mely impozáns magabiztossággal „a legrégebb időktől a jelen korig” terjedően óhajtotta feldolgozni a magyar irodalmat, ráadásul „egészetes képben”, oly módon, hogy a feldolgozott anyag, úgymond, „hézagtalan” legyen, feladatául azt szabta meg, hogy a feldolgozásban vagy ismertetésében „szakadatlan folyamát lehessen feltüntetni a nyelvben és irodalomban működő nemzeti értelmiségnek”.² Nem arra hívnám itt fel a figyelmet, mily utópisztikusnak látszik a mából visszatekintve az a szintetizáló törekvés, mely oly „pragmatikai történetet” akarna megírni, melynek célja az, hogy „az egyes tüneményeket az irodalmat határozó valamennyi tényezővel összefüggésben mutassa meg”, nem is arra, mily beláthatatlanul és képtelenül nagy munkát tételez fel egy olyan vállalkozás, mely a magyar irodalom hatalmas és több – időbeli, térbeli, s az irodalom fogalmát célzó – szempontból nézve is végtelen és teljességében természetesen megismerhetetlen tengerét (pedig a magyar, összevetve nagyobb és hosszabb írásbeliséggel rendelkező nemzetekkel, nem is olyan nagy!) „hézagtalanul”, azaz extenzitálásban (ha a kritikai normák értelmében persze szűkítve is) kívánja tárgyalni; s nem is arra, hogy mily csillámlóan sokértelműnek tűnik ma a „nyelvben és irodalomban működő nemzeti értelmiség” kategóriája, hanem inkább arra, mily kétségbe-